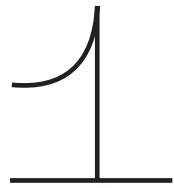

His toria scholas tica

2023

9

Mezinárodní časopis
pro dějiny výchovy a vzdělání

International Review
for History of Education

Národní pedagogické muzeum
a knihovna J. A. Komenského

Technická univerzita
v Liberci

Praha 2023

Historia scholastica

Číslo 1, červen 2023, ročník 9

Number 1, June 2023, Volume 9

Vedoucí redaktor *Editor-in-chief*

prof. PhDr. Tomáš Kasper, Ph.D. (tomas.kasper@tul.cz)

Zástupkyně vedoucího redaktora *Deputy Editor*

PhDr. Markéta Pánková (pankova@nmpk.cz)

Redakční rada *Editorial Board*

prof. PhDr. Martin Holý, Ph.D. (Historický ústav Akademie věd ČR)

doc. PhDr. Dana Kasperová, Ph.D. (Technická univerzita v Liberci)

prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Univerzita Pardubice)

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc. (Univerzita Pardubice)

doc. Mgr. Jaroslav Šebek, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze a Akademie věd ČR)

doc. PhDr. Růžena Váňová, CSc. (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze)

Mgr. Magdaléna Šustová (Muzeum hlavního města Prahy)

Dr. Marta Brunelli, Ph.D. (Università di Macerata)

prof. Dr. Antonella Cagnolati (Università di Foggia)

prof. Dr. Marcelo Caruso (Humboldt Universität Berlin)

prof. Dr. Lucien Criblez (Universität Zürich)

prof. Andreas Fritsch (Deutsche Comenius Gesellschaft)

prof. Dr. Gerald Grimm (Universität Klagenfurt)

prof. Dr. Andreas Hoffmann-Ocon (Pädagogische Hochschule Zürich)

prof. PhDr. Blanka Kudláčková, Ph.D. (Trnavská univerzita v Trnave)

prof. Dr. Eva Matthes (Universität Augsburg)

prof. Dr. András Németh (Eötvös Loránd Tudományegyetem Budapest)

prof. Dr. Jürgen Oelkers (Emeritus Professor Universität Zürich)

prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc., dr.h.c. (Historický ústav Akademie věd ČR)

prof. Dr. Simonetta Polenghi, Ph.D. (Università Cattolica del Sacro Cuore Milano)

prof. Dr. Edvard Protner (Univerza v Mariboru)

prof. Dr. Dr.h.c. Ehrenhard Skiera (Univ. Prof. a.D. Europa-Universität Flensburg)

Výkonná redaktorka *Executive Editor*

Mgr. Lucie Murár (murar@nmpk.cz)

Vydavatelé *Publishers*

Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského

Valdštejnská 20, 118 00 Praha 1, Česká republika, IČ 61387169, www.nmpk.cz

Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická

Studentská 1402/2, 461 17 Liberec 1, Česká republika, IČ 46747885, www.tul.cz

Obálka a grafická úprava *Cover and Graphic Design*

Pavel Průša

Sazba *Type Setting*

Mgr. Lucie Murár

Tisk *Printed by*

Tiskárna PROTISK, s. r. o., Rudolfovská 617, 370 01 České Budějovice, Česká republika

Časopis *Historia scholastica* vychází 2x ročně.

Historia scholastica is published twice a year.

Indexováno v *Indexed in*

SCOPUS, ERIH+, DOAJ, EBSCO, Ulrich's Periodicals Directory

ISSN 1804-4913 (print), ISSN 2336-680X (online)

Číslo registrace MK ČR E 22258

Obsah

Contents

- Úvodník** 5 — Tomáš Kasper & Markéta Pánková
- Editorial**
- Studie** 9 Vorschrift, Folgsamkeit und persönliche Verantwortung – Über den Wandel der (präskriptiven) pädagogischen Identität und die Bedeutung einer Anthropologie der Alterität
Precept, Obedience and Personal Responsibility – On the Transformation of (Prescriptive) Pedagogical Identity and the Meaning of an Anthropology of Alterity
— Ehrenhard Skiera
- 27 Die Bildung des Europäers – Kollektive und persönliche Identitäten im literarischen Werk von Maxim Biller
The Formation of the European – Collective and Personal Identities in the Literary Works of Maxim Biller
— Jörg Henning Schluß & Caroline Vicentini-Lerch
- 55 Relationen zwischen professionellem Handeln und biografischen Übergangserfahrungen von Lehrkräften – Der Umgang mit Ungewissheit als eine miteinander verflochtene Verbindung
Relations between Professional Action and Biographical Transition Experiences of Teachers’ – Dealing with Uncertainty as an Intertwined Connection
— André Epp
- 83 The Group as a Means to Restore Community in Zurich’s Teacher Education? Therapeutising Technologies during the “Psycho-boom” of the 1970s
— Andrea De Vincenti, Norbert Grube & Andreas Hoffmann-Ocon
- 99 Mathilde Vaerting (1884–1977) und ihr (unzeitgemäßer) Beitrag zu Pädagogik und Macht
Mathilde Vaerting (1884–1977) and Her (Untimely) Contribution to Pedagogy and Power
— Esther Berner & Susann Hofbauer

**Studie
Studies**

- 123 Volksschullehrer-Wissen sammeln und verbreiten.
Das Deutsche Schulmuseum bzw. die Deutsche
Lehrerbücherei in Berlin 1876–1914
*Collecting and Disseminating Knowledge of Elementary School
Teachers. The German School Museum or the German Teachers’
Library in Berlin 1876–1914*
— Monika Mattes
- 145 The Action of the Saint Sava Society on the Formation
of Identity among Serbs in Old Serbia and Macedonia
— Maja Nikolova
- 165 „Natürliches Wachstum“ in einer bedrohlichen Welt –
der Monte Verità als Inkubationsraum eines neuen
Erzieherbildes
*“Natural Growth” in a Ominous World – Monte Verità as
Incubation Room of a New Understanding of the Educator*
— Beate Klepper
- 191 Reality as a Basis of Education to the Good in Josef
Pieper’s Works
— Rastislav Nemeč & Andrea Blaščíková
- 207 Professionalism vs. Ideologization in the Hungarian
Candidate Dissertations in Educational Science in the
1970s
— Attila Czabaji Horváth, Zsófia Albrecht, Andrea Daru
& Dorina Szente
- 223 Defektologie učící? Formování české speciální
pedagogiky v letech 1953–1964
*Defectology and Teaching? The Formation of Czech Special
Pedagogy in 1953–1964*
— Marek Fapšo & Jan Randák
- Varia**
- 249 Neznámá kapitola ze života Gerty Kallikové-Figulusové
An Unknown Chapter from the Life of Gerta Kallik-Figulus
— Pavel Holeka

S Defektologie učící? Formování české speciální pedagogiky v letech 1953–1964

Marek Fapšo^a

Jan Randák^b

^a Charles University, Faculty of Arts,
Institute of Czech History
Marek.Fapso@ff.cuni.cz

^b Charles University, Faculty of Arts,
Institute of Czech History
Jan.Randak@ff.cuni.cz

Received 22 November 2022

Accepted 20 February 2023

Available online 30 June 2023

DOI 10.15240/tul/006/2023-1-011

Abstract Defectology and Teaching? The Formation of Czech Special Pedagogy in 1953–1964

In 1953, Miloš Sovák, a physician and university teacher, published the theoretical foundations of defectology, a science focused on individuals with physical, mental and sensory disabilities. Some contemporaries consider Sovák's presentation to be the beginning of modern Czech special education. Sovák treated social relations as the most important component of an actor's environment in which they find themselves through upbringing and education and in which they sustain themselves. In simple terms: through the work performance in the context of the building of socialism in 1950s Czechoslo-

vakia. After the advent of the communist dictatorship, defectology was to replace interwar remedial pedagogy and paedopathology, although Sovák developed earlier views published during the 1930s and 1940s, including the period of Nazi occupation. Although defectology was firmly rooted in current socio-political contexts and represented a time-contingent social practice, the reproduction of its expert knowledge was limited by a number of external circumstances, including the closure of an independent university department, the absence of a departmental journal, or the reduction of its curriculum in undergraduate studies.

Keywords defectology, special pedagogy, history and circulation of knowledge, Miloš Sovák, Czechoslovakia, socialism

V roce 1964 sdělil Ludvík Edelsberger čtenářům vysokoškolské učebnice *Speciální pedagogika defektologická*, že nastal čas „určit vzájemný vztah defektologie a speciální pedagogiky“ (Edelsberger, Štejerle & Pajdlhauser, 1964, s. 7). Jakou pozici defektologie v rámci pedagogických

věd zaujímá, prý dosud nebylo systematicky řešeno. Nicméně o tři roky později na stránkách časopisu *Pedagogika* stejný autor prohlásil, že rozhodující význam pro vývoj speciální pedagogiky po období počátečních rozpaků okolo roku 1950 představuje sovětská diskuse o fyziologickém učení lékaře Ivana Petroviče Pavlova, jež se podle něj stala ideovým zdrojem pro vypracování první československé marxistické koncepce defektologie a speciální pedagogiky vůbec. Na počátku 50. let připravovaná byla publikována v roce 1953 – nové pojetí defektologie podle učení I. P. Pavlova profesora Sováka bylo v Edelsbergově podání „zásadním obratem a otevřelo nové období v naší speciální pedagogice“ (Edelsberger, 1967, s. 427). O jaké učení se jednalo?

Defektologie Miloše Sováka zaměřující se na jedince s tělesným, duševním i smyslovým postižením (Sovák, 1953a, s. 239–243; Sovák, 1953b, s. 5–15; Sovák, 1954, s. 5 an), měla v Československu po nástupu komunistické strany k moci nahradit meziválečnou nápravnou pedagogiku a pedopatologii (Černá et al., 2015, s. 23 an.). Svými akcenty přitom očividně vycházela vstříc hodnotám aktuálních politických poměrů budování československého socialismu včetně společnosti socialisticky cítících a jednajících lidí. Potvrzovala tak postavení vědy coby formy společenské komunikace (Secord, 2004, s. 655) nejen informací a znalostí, ale rovněž zmíněných (bezespору politicky relevantních) hodnot a vizí.

Za nejdůležitější složku aktérova životního prostředí totiž Sovák pokládal společenské vztahy, do nichž se člověk zapojuje výchovou a vzděláním a v nichž se udržuje, zjednodušeně vyjádřeno, pracovním výkonem, v tomto případě tedy ve prospěch socialistického kolektivu a zřízení. O „defektním“ jedinci lze proto podle Sováka hovořit nikoli z důvodu jedincova orgánového postižení, nýbrž v případě, kdy je limitována aktérova samostatnost v rámci klíčových sociálních vztahů – „defektním“ činí člověka omezení jeho poměru ke kolektivu, výchově, vzdělání či práci, a nikoli tělesný nedostatek, chybění, orgánová vada, případně druhotná ztráta. Sdělení Sovákovy nauky znělo tudíž jednoznačně a politicky navýsost charakteristicky: produktivním, primárně samozřejmě pracovním zapojením do (socialistického) kolektivu překonává člověk s handicapem vůči společnosti „normálních“ svou

„jinakost“. I přes případnou viditelnost postižení takřkajíc vepsaného do aktérova těla – jistě, i tělo může být chápáno jako médium, respektive nositel a prostředník informací – Sovák potvrdil defektivitu člověka jako společensky podmíněnou.

Situace se zdá být zkrátka jasná – prostřednictvím proklamativně pavlovovsky označované teorie se Miloš Sovák zasloužil o rozvoj tuzemské speciální pedagogiky. Rok 1953 se jeví jako přelomový. Ve zmíněném článku v *Pedagogice* z roku 1967 však Edelsberger připomněl pochyby vyjádřené vlastně již dříve ve zmíněných skriptech z roku 1964, když přiznal, že někteří autoři vnímali defektologii jako obor málo pedagogický (Edelsberger, 1967, s. 428).

Debaty o tom, do jaké míry je Sovák skutečně zakladatelem české moderní speciální pedagogiky, trvají v jistém ohledu dodnes. Náš příspěvek z této nejistoty vychází. Jeho účelem však není vyřknout definitivní soud, nýbrž analyzovat proces a okolnosti formování sovákovské defektologie, zejména s přihlédnutím k pedagogice. Prostřednictvím otázky – *v jakých souvislostech se rodila a prosazovala nová Sováková defektologie?* – nastíníme historické, v tom rovněž institucionální poměry, v nichž se na začátku 50. let daná teorie objevuje a měla by se šířit, abychom připomněli nebanální skutečnost – což je cílem našeho příspěvku – totiž že vědění včetně vědeckých teorií je reprodukováno v rozličných situacích, historických (dis)kontinuitách, různými aktéry s jejich rozmanitými motivacemi a strategiemi.

V deklarované snaze opouštíme ryze chronologické či tematické dělení studie. Namísto nich se pokoušíme o možná netradiční, snad ovšem nikoli matoucí strukturu textu. Sledujeme nejprve okolnosti vznikání Sovákovy teorie v čase ve smyslu akcentování kontinuit odborného vědění, na něž Sovák navazoval a jež bylo zachyceno v dosavadní tvorbě domácí (poučeně Černá et al., 2015, s. 68–69, přehledně rovněž Titzl, 2000, s pozorností věnovanou taktéž romským dětem Schmidt, 2015) i zahraniční (souhrnně v první řadě Schmidt et al., 2019). Vedle daných kontinuit si ale všímáme i společensko-politických zlomů, jež se do výsledné nauky takřkajíc propsaly. Následně popíšeme poměry, v nichž se nová defektologie měla uplatňovat.

Prostřednictvím takto koncipovaného výkladu chceme podtrhnout fakt, že daná teorie, ale vlastně i věda jako taková, není ničím nečasyovým, natožpak nezávislým na společensko-politicko-ekonomických faktorech (Charvát, 2018, s. 81). Jak totiž ještě potvrdíme v závěru studie, věda včetně reprodukce znalostí je prostě lidským dílem.

Nejsme samozřejmě jedinými autory, kteří se v současnosti o téma výchovné a vzdělávací péče o děti s duševní jinakostí v průběhu 20. století zajímají. K autorům aktivně vstupujícím prostřednictvím českých námětů do mezinárodní odborné tvorby patří Victoria Schmidt působící na univerzitě v rakouském Štýrském Hradci. Z dalších zahraničních autorů sledujících české prostředí v souvislosti s péčí o děti a mládež s postižením je třeba jmenovat Franka Henschela z univerzity v německém Kielu, jenž se mimo jiné spolupodílel na souhrnné knize *The Politics of Disability in Interwar and Socialist Czechoslovakia* vzniknuvší pod autorským vedením zmíněné Schmidt (Schmidt et al., 2019).

Je třeba také zmínit mezinárodní projekt vrcholící vydáním kolektivní monografie *Re/imaginations of Disability in State Socialism: Visions, Promises, Frustrations* (Kolářová & Winkler, 2021) prezentující pestrou paletu rozmanitých kontextů socialistických států a v nich prožívaných „disabilit“. Společný internacionální výzkum nabídl především dvě zkušenosti: 1) metodologie a koncept disability studies nabízí produktivní nástroj, jak analyzovat pozici lidí s nejrůznějšími hendikepy v různých kontextech a souřadnicích společenské reality; 2) svět socialistického bloku je z hlediska tématu dějin lidí s postižením stále výrazně neprobádané téma.

V návaznosti na dosavadní výzkum a pomyslně spolu s dalšími autory, na něž průběžně v předkládaném článku odkazujeme, chceme naší studií potvrdit problematiku speciálního školství či vzdělávací a výchovné péče o děti a mládež s postižením jako navýsost atraktivní a rozhodně ne marginální pole nejen historického výzkumu.¹

1 Za zmínku stojí například ostrá debata o metodice, kterou v roce 2021 vydal úřad Veřejného ochránce práv ČR pod názvem *Jak mluvit o lidech a s lidmi s postižením* (Ombudsman, 2020).

Kontinuita

Připomeňme jeden důležitý fakt. Miloš Sovák začal svoji odbornou kariéru mnoho let předtím, než v 50. letech vystoupil s konceptem defektologie. První větší významnou práci, která vyvolala v odborných kruzích vesměs pozitivní reakci, vydal v roce 1941 společně s fonetikem Bohuslavem Hálou (Hála & Sovák, 1941; Recenze, 1942). Následně publikoval několik statí v časopise *Úchylná mládež*. A právě tvůrčí období spadající do doby druhé světové války, tedy do časů Protektorátu Čechy a Morava, zůstává stranou při interpretacích počátků československé defektologie. Zmíněná Marie Černá například soudí, že obory speciálně pedagogické oblasti sice tehdy umrtveny nebyly, ovšem nepatří do „nové“ poválečné éry (Černá et al., 2015, s. 61). Zdá se nám však, že určitá revize její teze je namístě, a to zejména v otázkách vztahu budoucí defektologie a pedagogiky.

Pohled do válečných Sovákových textů ukazuje, jak silný význam pro něj měl vztah studia lidských vad z hlediska lékařského a vzdělávání. Například ve zmíněné monografii o poruchách řeči a sluchu v roce 1941 uvádí, že „[n]auka o příčinách a léčení poruch a chorob řeči, hlasu i sluchu je věcí zvláštního odvětví lékařské vědy tzv. foniatrie. Nehodláme se tu zabývatí podrobnostmi a všimneme si hlavně takových poruch, jež zajímají nejenom lékaře, nýbrž i pedagoga“ (Sovák, 1941, s. 157). O dva roky později Sovák kvituje, že „v poslední době podstatně se u nás šíří zájem o správnou výslovnost mateřského jazyka. Ruku v ruce s tím také přirozeně jde zájem o odstraňování vad řeči. A je velmi potěšitelné, že stále širší veřejnost, zvláště v kruzích odborně pedagogických, začíná si uvědomovat, že potírání vad řeči a snaha o správnou výslovnost má význam nejen kulturní, ale i sociální“ (Sovák, 1943, s. 49).

Miloš Sovák se v protektorátním období věnoval právě problematice lidské řeči a jejích poruch, přičemž se velmi angažoval mimo jiné ve spolku pro hluchoněmé, kde působil jako tajemník. V rámci něj podporoval součinnost a spolupráci lékařů foniatrů a učitelů (Sovák, 1940). Snažil se stanovit role jednotlivých aktérů, které však rámoval obecným cílem – a ten je podstatný právě z hlediska budoucí defektologické teorie – v posledku napravit sociální důsledky spojené s vadou řeči. Sovák kritizuje neútešnou praxi, která zatěžuje všechny strany a u dětí nevede

ke kýženým výsledkům. Je ale zřejmé, že již v této době je pedagogická stránka nápravné medicíny jeho ústředním tématem. V případě zmíněné pedagogické stránky nápravné medicíny Marie Černá sice zdůrazňuje až poválečný vývoj reprezentovaný Františkem Štampachem a Josefem Apetauerem (Černá et al., 2015, s. 63–68). Zároveň ale připouští, že vystoupení Miloše Sováka v 50. letech nelze oddělovat od předchozího vývoje, na což právě navazujeme naším příspěvkem (Černá et al., 2015, s. 68).

Na první pohled je zřejmé, že nejpozději v době druhé světové války se studium a náprava nejrůznějších vad člověka úzce propojila s obecnějšími pedagogickými úkoly společnosti. Tento fakt je důležitý zejména z toho důvodu, že Sovákovo poválečné vystoupení je nutné vnímat i v kontextu starších debat. Rádi bychom proto připomněli text Josefa Zemana z roku 1931, v němž si velmi stěžuje na neutěšený stav přípravy budoucích učitelů, když píše o tom, kterak „kandidáti učitelských ústavů odnášejí si pro speciální studium pedopathologie pramálo, z některých ústavů naprosto nic. [...] Mezi pedagogy je ještě značný počet těch, kteří z neznalosti nedoceňují významu pedopathologie pro obecnou pedagogiku“ (Zeman, 1931, s. 163). Do kontrastu se Zemanovou nespokojeností lze však posléze dát programový text zmíněného Františka Štampacha o odborné připravenosti učitelů z roku 1944, ve kterém jednoznačně a samozřejmě konstatuje, že „studium pedopathologické nutně předpokládá spolupráci s vědami pedagogickými“ (Štampach, 1944, s. 53). Ve stejném roce 1944 se koneckonců na stránkách časopisu *Úchylná mládež* taktéž dočteme, že „dříve v sociální péči o dítě bylo považováno za postačující, aby osiřelému dítěti se poskytlo slušné přístřeší, dostatek potravy a ošacení. Dnes se žádá více: přihlíží se již také k jakosti uvedených nezbytných potřeb životních a nad to se žádá pro opuštěné děti řádná výchova, vzdělání pro život, co nejlepší výchova jeho vloh pro budoucí povolání. [...] Dříve se zřizovaly asyly, aby v nich se jaksi uklidily s očí společnosti trapné případy sociální: zmrzačené, slepé, hluchoněmé děti. Místo asylů dnes se pomýšlí na léčebné ústavy, které dětem těm vracejí schopnost řádného vřazení do pracovní společenosti“ (Kettner, 1944, s. 22).

Z dosud avizovaného zkrátka plyne, že v polovině 40. let skutečně existoval široce zakořeněný diskurz věnující se lidem s postižením vycházející na jedné straně z lékařsky vymezených vad a poruch, aby se na straně druhé potkal s obecnějšími cíli nápravy stavu těchto lidí a jejich začleňování do společnosti. Prostředníkem těchto polů byla v jistém ohledu pedagogika jakožto věda o systematické výchově lidí, zejména dětí. Většina textů z této proveniencie, včetně těch Sovákových, se shoduje v tom, že výchozí pozice musí být založena na adekvátní medicínské diagnostice dané vady či poruchy, přičemž ve spolupráci právě s pedagogy musí být nalézány cesty k odstraňování sociálních nedostatků spojených s těmito vadami.

Není proto divu, že hned v roce 1945 byla do SSSR vyslána zvláštní delegace ve složení Otokar Chlup, Josef Hendrich, Václav Příhoda a Ondrej Pavlík, jejichž společné osudy se nicméně později výrazně rozešly. Cílem delegace byla mimo jiné návštěva Defektologického institutu při Akademii pedagogických nauk, jenž měl za úkol „studovat otázky nápravné výchovy (dětí defektních – úchylných, slabomyslných, zmrzačených, hluchoněmých, slepých atd.)“ (Pedologické rozhledy, 1945, s. 178). Tato cesta je dokladem počínající sovětizace, která však zdaleka nebyla pouze jednosměrným působením na trase Moskva–Praha, ale je nutné ji považovat za specifický dobový diskurz složený zároveň ze sovětských importů a domácích předpokladů (Fapšo & Randák, 2021).

A právě do tohoto prostoru o několik let později vstupuje i Miloš Sovák zakotvený na hranicích medicíny, nápravné pedagogiky a sociální péče. Pojmově a konceptuálně mu daná „hraniční pozice“ umožnila výraznou flexibilitu pohybu mezi tradičními konceptuálními sedimenty (pojmy, jazyk, teorie) spojenými s péčí o lidi s hendikepem a novými výzvami rodičů se socialistického státu. Jeho defektologické vystoupení v roce 1953, orientované výrazně medicínsky, je nutné vidět právě i v kontextech starších debat o možných cestách sociální nápravy lidských vad, tedy i pedagogiky – nápravné a posléze speciální.

Přelom

I přes zmíněné a vskutku zásadní kontinuity přinesl rok 1945 v mnoha vědách poměrně zásadní obrat odvislý od politických proměn poválečného Československa. Obor pedagogiky nebyl v tomto ohledu výjimkou. Mimo jiné došlo k institucionálnímu zvratu v podobě vzniku pedagogických fakult, kde hrál důležitou roli Otokar Chlup (Bečvář et al., 1998, s. 511–532). Ten se stal i výraznou autoritou na poli poválečné pedagogiky, a to jak z hlediska odborné publikační činnosti, tak i z hlediska přímého vyučování. I proto může být důležitým referenčním rámcem pro analýzu pedagogických konsekvencí formující se defektologie.

Doba mezi lety 1945–1948 byla pozoruhodným a nejednoznačným prostorem, který se teprve zpětně jeví jako jakási „nutná“ předehra k nástupu komunistické diktatury, ale jenž má svou vlastní neredukovatelnou dynamiku, jak před časem ukázala Christiane Brenner (Brenner, 2015). V oboru formující se poválečné pedagogiky tomu nebylo jinak. Tehdejší čtenáři a čtenářky mohli na pultech a v knihovnách spatřit vedle sebe na jedné straně obsáhlé pojednání budoucího kardinála Františka Tomáška o úvodu do pedagogiky a úvod Josefa Hendricha, autorů spíše kritických k nastupujícímu režimu, na straně druhé pak programové texty Františka Štampacha nebo Otokara Chlupa, kteří mnohem více drželi prsty na tepu doby (Hendrich, 1946; Štampach, 1945; Štampach, 1947; Tomášek, 1947), třebaže František Štampach později do KSČ nevstoupil a naopak Otokar Chlup, jak ještě poznáme, se stal jednou z velmi často referovaných autorit 50. let. Na tomto místě není třeba podrobněji rozebírat detaily, nicméně je možné tvrdit, že Miloš Sovák nevytvořil svůj koncept defektologie na začátku 50. let bez umného navázání na politicky relevantní příležitosti otevírající se v překotné poválečné době, kterou rozhodně nelze interpretovat prostřednictvím „černobílých“ kategorií.

Ilustrativní je v tomto ohledu Sovákův text z roku 1955 u příležitosti Chlupova životního jubilea. V něm Sovák explicitně zhodnotil význam Chlupovy produkce (Sovák & Edelsberger, 1955, s. 189–193), když konkrétně vyzdvihl, že již jubilentova tvorba z 20. let vytvářela prostor pro odlišné pojetí dětských defektů. Zejména zdůraznil jeho odmítnutí statistického průměru a odchylek od něj při sledování

různých jevů spojených s pedopatologií ve prospěch zjišťování konkrétních příčin nějakého defektu. Souhrnně nakonec uvádí, že „[d]efektologickým přínosem není tu však jenom pouhé řešení některých etiologicko-diagnostických otázek, nýbrž stejnou měrou i řešení otázek nápravně výchovných“ (Sovák & Edelsberger, 1955, s. 189–193). Mimo jiné takto Sovák opřel svou vlastní defektologickou teorii z roku 1953 o robustní tradici „pokrokové“ pedagogiky. Navíc dodejme, že Otokar Chlup je autorem důležité učebnice pedagogiky, která vyšla poprvé v roce 1933 a byla vydávána opakovaně – i v roce 1948. V ní je část věnovaná patologickým jevům u dětí a otázkám jejich nápravy, kterou autor zařazuje do oblasti biologických témat v pedagogice (Chlup, 1948, s. 192–199). Podobně jako Zdeněk Nejedlý na poli českých dějin (Nejedlý, 1947), i Sovák ve zmíněném Chlupově sborníku použil jazyk, jenž umožňoval v hávu nových socialistických pojmů důmyslně ukrýt starší kulturní sedimenty, čímž vznikl pozoruhodný legitimizační a srozumitelný jazyk.

V této souvislosti proto přistupujeme k zásadní otázce formování sovákovské defektologie. Pro adekvátní porozumění danému procesu totiž nestačí jen obsahová analýza relevantních textů. Sovákovo přihlášení se k Chlupově pedagogice hraje roli také v symbolické rovině, neboť i přes své prvorepublikové angažmá byl Chlup po roce 1945 vnímán jako zásadní autorita v oboru pedagogiky a zejména coby představitel zmíněných „pokrokových tradic“ tuzemské pedagogiky, jež představovaly oblíbený obrat tehdejšího vědeckého diskurzu (Doležal & Sedlář, 1955, s. 7–9).

Legitimizace defektologie skrze takovéto symbolické akty přitom patřila k běžným Sovákovým nástrojům. Za zmínku totiž rovněž stojí dopis tehdejšímu předsedovi Československé akademie věd, již zmíněnému Zdeňku Nejedlému z roku 1954. V něm Sovák zmiňuje Nejedlého návštěvu Logopedického ústavu v Praze, přičemž k listu přikládá i svou odbornou práci, která podle jeho vlastních slov potvrzuje přesvědčení Zdeňka Nejedlého o nápravě dětí sdělené při jeho vzácné

návštěvě.² Nejen vytváření odborných vazeb, ale také politické styky byly v tomto období pro Sováka symptomatické.

Důležité je rovněž srovnání s dalšími odborníky-kolegy v této oblasti. Tak například Bohumír Popelář přednášel na pedagogické fakultě v Brně hned několik defektologických předmětů již v roce 1949, některé z nich přitom sám označoval jako *pedagogickou defektologii* (Seznam přednášek na Masarykově universitě v Brně, 1949, s. 37). S odstupem několika let, konkrétně v roce 1957 zkusil svůj model systematizovat, přičemž poprvé použil pojem speciální pedagogika v moderním slova smyslu (Popelář, 1957a). Zároveň samotný pojem *defektologie* podrobuje určité kritice, neboť přiznává, že v sobě skrývá příliš široké pole třech různých oborů: 1. pedagogickou defektologii, 2. speciální pedagogiku, 3. speciální metodiku (Popelář, 1957a, s. 3–4). I to je vhodným dokladem neustálého procesu vyjednávání a vytváření pozic pro nej-různější přístupy věnující se dětem vyžadujícím zvláštní péči, jejichž část se v 50. letech soustředila kolem pojmu defektologie.

Ve stejné době vytváří svá skripta pro potřeby pražské pedagogické fakulty i Miloš Sovák, přičemž v samotném úvodu píše: „Defektologie obecná je určena k tomu, aby byla úvodem k přípravě pro lékařsko-pedagogickou spolupráci“ (Sovák, 1954, s. 16). Jeho deklarovaným cílem je otupit profesní předsudky obou stran, tedy medicíny a pedagogiky, ve snaze nalézt nejlepší možné řešení nápravy u lidí s hendikepem. Je zajímavé, že na jedné straně volá po úzké spolupráci a prolínání oborů, na straně druhé ale jednoznačně připisuje jak lékařům, tak pedagogům zvláštní a nezastupitelnou roli. Defektologii konstruuje jako mezní disciplínu, kde se právě oba obory potkávají, přičemž ji vnímá více jako pedagogickou disciplínu než lékařskou: „Neméně závažná okolnost, nutící defektologa k tomu, aby si opatřil alespoň základní znalosti z lékařství, je studium defektologické literatury, která u nás [...] i jinde taktéž vychází z medicínských základů a používá hojně medicínské

2 SOVÁK, Miloš, 1954. *Dopis Miloše Sováka z 8. června 1954*. Fond Nejedlý Zdeněk, korespondence osobní přijatá. Archiv Akademie věd ČR.

terminologie“ (Sovák, 1954, s. 17). Za defektologa tudíž považuje zejména pedagoga vzdělaného v základech medicíny.

Když tedy přišel kanonický rok 1953, v němž Miloš Sovák publikuje programový článek o defektologii podle I. P. Pavlova, má tento takřka padesátiletý lékař za sebou již dlouho cestu při spoluvytváření diskurzu o vztahu medicíny, pedagogiky a sociální péče. Zároveň je zřejmé, že poválečný vývoj a zejména události po roce 1948 mu nabídly nové možnosti, jak tento diskurz etablovat jakožto „nový“ a „zakládající“ počín. Když Boris Titzl hájí Sováka proti nařčením z dobového oportunistu, zakrývá tím jeden důležitý fakt (Titzl, 2000, s. 92–102) – snaha etablovat vlastní pojetí oboru nemusí být nutně nahlížena jen z hlediska morálních odsudků a obhajob, které získávají svůj smysl často až retrospektivně, užitečnější může být archeologické odkrývání pozapomenutých okolností.

K těm nakonec patří i proces etablování dané koncepce sledovaný v následujících odstavcích. Totiž fakt, že je jistá teorie zveřejněna, ještě neznamená, že může současníkům obratem a bez okolků reprezentovat obsahovou podobu dané vědní oblasti. Často tomu bývá právě naopak – každou novou teorii či nauku čeká nesamozřejmý proces šíření.

Reprodukce

Když Sovák prezentuje pavlovovskou koncepci, připomíná defektologie Šípkovou Růženu čekající na osudový princův polibek, jenže samotné zveřejnění pavlovovského pojetí obor k životu neprobralo, respektive nevdechlo mu potřebnou životní sílu.³ Nebo alespoň ne okamžitě – Sovákovým vystoupením proces jejího prosazování spíše začíná. Při sledování poměrů, v jakých se tak děje, jsme byli inspirováni konceptem či analytickým nástrojem *dějín a cirkulace vědění* (mimo jiné Östling et al., 2018). Pokud se měl totiž sovákovský defektologický názor úspěšně realizovat, museli tak činit jeho aktéři jednak prostřednictvím institucí a médií (reprodukce) vědění, jednak když ne v přímé

3 Následující oddíl rozvíjí, ale i koriguje informace zmíněné v textu *Work as a Form of Emancipation: the Emergence of Czechoslovak Defectology* (Fapšo & Randák, 2021).

konkurenci, pak přinejmenším v souběžném sousedství s názory, pojetími a autory jinými.

Okolnosti, do nichž defektologie vstupuje, mohou být názorně ilustrovány zvraty jejího institucionálního zaštitění, potažmo zakotvení. Ačkoli byly přednášky z defektologie realizovány od počátku 50. let v rámci přípravy učitelů i na jiných pedagogických fakultách,⁴ jediné původně samostatné odborné centrum pro obor defektologie a současně institut vyloženě specializovaný na vzdělávání učitelů škol pro mládež vyžadující zvláštní péči představovalo pracoviště v rámci pražské pedagogické fakulty (Sovák, 1954, s. 14). Právě osudy místa Sovákova pedagogického působení mohou dokreslit avizované institucionální peripetie.

Hned od založení pražské pedagogické fakulty v těsně poválečném roce 1946 figuroval v její struktuře samostatný *Ústav pro pedopatologii* přejmenovaný v roce 1950 na *Ústav pro defektologii*.⁵ Nové pojmenování bylo údajně přejato z podnětu děkana fakulty, opakovaně zmiňovaného Otokara Chlupa podle sovětské nomenklatury (Popelář, 1949a, s. 215; Sovák, 1958, s. 49–50).⁶ Nicméně o zavedení daného označení bylo v odborných kruzích diskutováno již o rok dříve, jak potvrzuje příspěvek brněnského vysokoškolského pedagoga a jedné z dobových autorit na poli speciálního školství, rovněž zmíněného Bohumíra Popeláře, jenž se pokusil na konci roku 1949 na stránkách *Nápravné pedagogiky* o teoretické podchycení *pedagogické defektologie* (Popelář, 1949a, s. 216). Ve stejném roce zároveň vtělil pojem rovněž do názvu dvoudílných vysokoškolských skript určených brněnským studentům (Popelář, 1949b).

4 Od akademického roku 1946–47 byla zřízena Pedagogická fakulta v rámci Univerzity Karlovy i její pobočky v jihočeských Českých Budějovicích a západočeské Plzni. Pedagogická fakulta byla založena i v Brně při Masarykově univerzitě, v Olomouci na Univerzitě Palackého a na Slovensku v rámci Komenského univerzity v Bratislavě (Mareš, 2007, s. 314).

5 Změna názvu Ústavu pro pedopatologii. Ústav pedopatologie. Fond Pedagogická fakulta a její nástupci, inv. č. 94 – katedry. Archiv Univerzity Karlovy.

6 Pojem *defektologie* se ovšem nesměle objevoval na stránkách odborného tisku již od roku 1945 (Edelsberger, 1972, s. 197).

Situace defektologie na pražské pedagogické fakultě nebyla v průběhu 50. let dobrá, jak s odstupem času tvrdil Ludvík Edelsberger, sám vyučující dané instituce (Edelsberger, 1967, s. 420–436). Původně byla koncipována jako dvousemestrální nadstavbové studium, nicméně obor ztrácel interní studenty. Od akademického roku 1950/51 byla defektologie rozhodnutím ministerstva školství realizována pouze ve formě dvousemestrálního dálkového studia pro učitele v činné službě, kteří si takto doplňovali nutnou kvalifikaci pro působení na speciálních školách (Věstník ministerstva školství, věd a umění, 1950, s. 323). O dva roky později bylo dálkové studium prodlouženo na dvouleté (Věstník ministerstva školství, věd a umění, 1952, s. 299). Od roku 1955 bylo dále změněno na tříleté (Edelsberger, 1972, s. 184).

Snad v návaznosti na změnu formy studia, a zcela jistě se vznikem vysokoškolských kateder daným novým vysokoškolským zákonem z května 1950, došlo právě ve zmíněném roce ke zrušení samostatného ústavu defektologie, respektive jeho včlenění do katedry pedagogiky. V situaci nedostatku kvalifikovaných učitelů v každodenní výuce byla transformace v dálkové studium logickým krokem. Stejně tak nebylo zrušení menšího ústavu a jeho včlenění do jiné organizační jednotky ve své době výjimkou, neboť naplňovalo literu zmíněného vysokoškolského zákona.⁷ Nicméně co mohla změna – koneckonců nepřímou označující defektologii přinejmenším za nikoli profilující disciplínu – znamenat pro organizaci a výukovou praxi oboru na pedagogické fakultě včetně sdílení sovákovského expertního vědění?

7 Univerzitní, vysokoškolské fakulty organizované původně do menších ústavů či seminářů byly novým vysokoškolským zákonem z jara 1950 nově strukturovány do vysokoškolských kateder, přičemž „učitelé téhož vědeckého nebo uměleckého oboru nebo několika oborů úzce příbuzných tvoří na fakultě katedru“. Katedry byly zřizovány ministrem školství, stejně jako opět právě ministr školství ustanovoval či odvolával na návrh Státního výboru pro vysoké školy (poradní, iniciační a koordináční sbor ministra školství pro studijní, organizační, personální a hospodářské záležitosti vysokých škol) vedoucího katedry. Zákon tedy sloužil očividně centralizaci vedení vysokého školství a odbourání akademické samosprávy (Sbírka zákonů, 1950, s. 116).

V prvé řadě vedla transformace v ryze dálkové studium v prvních letech k redukci jeho učebního plánu (Edelsberger, 1972, s. 180). Pozornost v tomto ohledu upoutá přelom 40. a 50. let, konkrétně srovnání akademických roků 1949/50 a 1950/51. V prvně jmenovaném, kdy probíhá výuka ještě v nástavbovém, nicméně stále denním studiu, je nabídka předmětů na pedagogických fakultách relativně pestrá. Na pražské fakultě je vypsán Úvod do pedagogické defektologie, Teorie nápravné výchovy, Seminář nápravné výchovy, předmět věnovaný organizaci škol a ústavů pro mládež vyžadující zvláštní péče a poslze cvičení volená podle specializace studentů (Seznam přednášek na Pedagogické fakultě, 1949, s. 38). Totožnou nabídku měli v systému postátněného (vysokého) školství a formálně unifikované výuky brněnští studenti. Ve společném základu byly v Brně opět vypsány Úvod do pedagogické defektologie, Teorie nápravné výchovy a nápravného vyučování a dále Seminář teorie nápravné pedagogiky, mimochodem vše pod vedením zmíněného Bohumíra Popeláče. A stejně jako v Praze byl nabízen i předmět Organizace škol a ústavů pro mládež vyžadující zvláštní péče (Seznam přednášek na Masarykově universitě v Brně, 1949, s. 37). Možnosti výběru měli brněnští studenti v předmětech podle svých specializací, včetně praxí na školách pro mládež vyžadující zvláštní péče.

Přes veškerou formální jednotu je však třeba vzít v potaz nebanální skutečnost – avizovaná formální unifikace skladby vyučování ještě automaticky neznamenala její sjednocení obsahové. Jinak řečeno – dva vyučující v rámci totožného předmětu mohli v rámci výuky na dvou různých institucích hovořit ke studentům s jinými koncepcemi a tematickými akcenty.

V akademickém roce 1950/51 přichází avizovaná změna. Výnosem rozhodujícím o transformaci studia v dálkové, kdy se stalo těžištěm výuky samostudium a konzultace s pedagogy, byl taktéž nově stanoven studijní plán defektologie, jenž konkrétně v druhém semestru počítal rovněž se speciální pedagogikou a didaktikou tělesně, smyslově a duševně vadných. Zároveň se ovšem s prodloužením studia na dvouleté od akademického roku 1952/53 objevil ve studijním plánu pro třetí semestr nový předmět – Seminář pavlovovského učení

(Věstník ministerstva školství, věd a umění, 1952, s. 302). Pokud vedle tohoto povinného nicméně distančního penza prolistujeme seznam přednášek na pražské pedagogické fakultě, zaregistrujeme v akademickém roce 1950/51 pouze Úvod do defektologie, Defektologii logopedickou a Výchovu dětí vyžadující zvláštní péče, a to v rámci přednášek nezařazených do povinných studijních plánů, tudíž, jak soudíme, dobrovolně zapisovaných. V brněnském případě se konkrétně pro rok 1951/52 v nabídce objevuje pouze předmět Výzkum nejnovějších method vyučovacích na zvláštních školách (Seznam přednášek na Masarykově universitě v Brně, 1952, s. 140).

Zřízením dálkového studia pro učitele v činné službě, včetně toho pro učitele na školách pro mládež vyžadující zvláštní péče (Věstník ministerstva školství, věd a umění, 1950, s. 323), se dle výnosu Ministerstva školství z 2. listopadu 1950 stalo „těžištěm práce v dálkovém studiu“ individuální studium „podle vysokoškolských učebnic a skript za pomoci konsultačních středisek“.⁸ Aniž bychom znali přesný průběh osobních konzultací, včetně jejich frekvence a přesného rozmístění zmíněných konsultačních středisek, předpokládáme, že z logiky věci muselo dojít k omezení kontaktu studujících s vyučujícími. Tedy v kontextu *cirkulace* expertního vědění myšleno – limitována byla reprodukce a diskuse defektologického a speciálněpedagogického vědění mezi vyučujícími experty a učiteli aplikujícími nabyté znalosti ve výuce, kteří byli od té doby odkázáni nikoli na pravidelnou výuku, nýbrž občasné kontakty v rámci zmíněných konzultací.

8 „Pro dálkové studium učitelů, zejména škol středních, zřídí ministerstvo školství, věd a umění na návrh pedagogických fakult celoroční konsultační střediska, a to ve vybraných místech, kde jsou školy III. stupně. Úlohou těchto středisek je organisovat studium a konzultace učitelů, doporučovat jim studijní literaturu, organisovat pro ně seminární, laboratorní a praktická cvičení, po případě přednášky. Kromě těchto středisek se zřídí se zřetelem na povahu některých studijních předmětů, po případě na působiště učitelů prázdninová konsultační střediska; takováto střediska je možno zříditi i z jiných závažných příčin. Konsultační střediska spravují pedagogické fakulty; kromě vysokoškolských profesorů (učitelů) mohou na nich působiti učitelé škol 3. stupně a jiní odborníci“ (Věstník ministerstva školství, věd a umění, 1950, s. 323).

Absenci přímé výuky mělo vynahrazovat zmíněné samostudium. Při usuzování na jeho přinejmenším formální obsah se lze jistě opřít o studijní materiály primárně v podobě skript, jejichž obsah by se měl teoreticky překrývat s žáadocími znalostmi ověřovanými dílčími atestacemi i státní zkouškou vykonávanou původně pouze v Praze či Brně, tedy za možného pražského Sovákova a brněnského Popelářova dohledu.

Význam defektologické, potažmo speciálněpedagogické literatury byl pravděpodobně skutečně klíčový. Možná to byla totiž opravdu v první řadě právě skripta, která dodávala oboru „hmatatelnou“ a pro historika ex post analyzovatelnou tvář. Sám Ludvík Edelsberger ocenil jejich přínos, a sice konkrétně brněnských děl Bohumíra Popeláře, když jejich důležitost skutečně spatřoval v roli informačního média – učitelům totiž podle něj pomáhala alespoň se orientovat v komplikované speciálněpedagogické problematice, třebaže – jak obratem dodává – „jejich vlastní cena byla víceméně toliko kompilační a dalším vývojem zcela překonána“ (Edelsberger, 1967, s. 425). Oním *dalším vývojem* měl Edelsberger na mysli s největší pravděpodobností sovákovské pojetí defektologie.

Médiem sdílení a reprodukce pedagogického a didaktického vědeckého mohly být samozřejmě odborné časopisy. Vydávání oborového, tematicky relevantního listu mělo v českém prostředí delší tradici. Již od poloviny 20. let vycházel časopis *Úchylná mládež* (1925–1944). Po druhé světové válce se staly tribunou speciální pedagogiky v letech 1945–1949 *Paedologické rozhledy* a posléze *Nápravná pedagogika* vydávaná v letech 1949–1950. Posledně jmenovaným rokem však vydávání periodika končí. Nejpravděpodobnějším důvodem bylo rozhodnutí ministerstva školství, věd a umění z listopadu 1950 o nové úpravě vydávání pedagogických časopisů, jejichž jediným vydavatelem mělo být pro příští zmíněné ministerstvo. Úkoly některých listů převzaly časopisy dosavadní, jiné přestaly vycházet úplně.

Ministerský *Věstník* sice deklaroval, že „velikou úlohu v budování nové školy a vytváření socialistického učitele má tisk, zejména pedagogické časopisy“ (Věstník ministerstva školství, věd a umění, 1950, s. 321). Zároveň však mezi roky 1951 a 1958 žádné defektologické, speciálněpedagogické periodikum nevycházelo. Ludvík Edelsberger připomíná

pouze jakýsi cyklostylový bulletin *Mládež vyžadující zvláštní péče* (Edelsberger, 1967, s. 425). Teprve v roce 1958 začal vycházet časopis *Mládež vyžadující zvláštní péče*, jež byl hned další rok spojen s listem *Špeciálna škola*, vydávaným na Slovensku od roku 1957. Spojené celostátní periodikum vycházelo pod názvem *Otázky defektologie*. Občasně se defektologické a speciálněpedagogické texty objevovaly v ústředním oborovém časopise *Pedagogika*, vycházejícím právě od roku 1951. Z Edelsbergerova rekapitulačního pohledu však byl v mezích „náš vědní obor bez vlastního teoretického a metodického časopisu“ (Edelsberger, 1967, s. 425).

A konečně, znalosti defektologické, potažmo speciálněpedagogické, si mohli učitelé rozšiřovat nejen studiem odborné literatury včetně zmíněných skript, ale i návštěvami pravidelných seminářů a školení. Mezi nimi pomyslně vyčnívaly celostátní třítydenní kurzy učitelů škol pro mládež vyžadující zvláštní péče, jež podle Edelsbergera skutečně „sloužily k přednášení, tj. k publikování a výměně zkušeností“ (Edelsberger, 1967, s. 425). První se konal v roce 1949 ve slovenské Levoči, o rok později v Ivančicích, v roce 1951 zavítali zájemci do Liberce (Věstník ministerstva školství, věd a umění, 1951 [14], s. 143), v roce 1952 do Kroměříže a o rok později do Znojma (Věstník ministerstva školství, věd a umění, 1953, s. 147). Vedle těchto podniků mohly Krajské národní výbory, pravděpodobně ve spolupráci s Krajskými pedagogickými sbory organizovat kurzy krátkodobé, sloužící rovněž k předávání a sdílení znalostí a zkušeností.

Dosavadní evidence organizačních peripetií oboru prezentovaná na příkladu počátků 50. let není pouze samoučelným výčtem. Jejím prostřednictvím je nejen možné, ale vyloženě žádoucí upozornit na významný aspekt procesu utváření a prosazování defektologického a speciálněpedagogického odborného vědění, respektive jeho další reprodukce. Když Sovák zveřejňuje svou koncepci, vstupuje do poměrů značně nejistých a neutěšených (Edelsberger, 1972, s. 180). Defektologie byla zkrátka oborem, pokud ne přímo účelově upozaďovaným, pak přinejmenším institucionálně a obsahově neukotveným. A v konečném důsledku proto marginalizovaným.

Defektologie postrádá samostatné univerzitní pracoviště s etablovaným denním studiem i pravidelně vycházejícím odborným časopisem,

třebaže jsou právě instituce důležitým aktérem procesu reprodukce (nejen) odborných znalostí. Opřít se sice může o průběžně vydávané učební texty, nicméně v jejich případě záleželo na autorství, potažmo koncepčním pojetí a expertním obsahu děl. To, že jistá teorie byla v roce 1953 prezentována takříkajíc z Prahy, ještě neznamená, že se s ní setkáme ve stejné době v odborných textech a učebních materiálech moravských, natožpak slovenských – zatímco Sovákova skripta *Defektologie obecná III* z roku 1954 pavlovovskou teorií ve svém úvodu dále rozpracovávají, Popelářova brněnská skripta z roku 1954 a 1957 s ní vůbec nepracují (Popelář, 1954; Popelář, 1957b).

Skutečnost přitom domysleme v souvislosti s postavením pedagogů v pomyslné architektuře a organizaci reprodukce a cirkulace oborového vědění – na jednu stranu byli učitelé speciálních škol v rámci dálkové výuky či vzdělávacích seminářů adresáty defektologických, speciálně-pedagogických znalostí, ve vztahu k místnímu prostředí a školní praxi však měli být jeho agenty. Zda či v jaké podobě byli skutečně aktivními aktéry reprodukcí nabyté znalosti i v místní praxi, je však těžko zodpověditelnou otázkou. Inspekční zprávy dohledatelné v tuzemských oblastních i okresních archivech si přímo koncepčních speciálněpedagogických aspektů výuky nevěšily, hodnotily ponejvíce vztah učitelů k dětem, politické uvědomění, přípravu učitelů na hodinu atd.

Defektologie i speciální pedagogika jako společenské praxe

Jak tedy studii zakončit? Zcela jistě připomenutím faktu, že vědění je reprodukováno v rozličných situacích, různými aktéry a s rozmanitými motivacemi. Nestačí tedy pouze zkonstatovat vznik a formulaci expertních znalostí v podobě odborných pouček nauk zveřejněných na stránkách knih a časopisů, natožpak se přít o prvenství toho kterého autora. Pozornosti hodné jsou rovněž postupy a okolnosti jejich distribuce a oběhu (Östling, 2020, s. 113), včetně jeho dílčích proměn i kontextů, do nichž vstupují, a v nichž by tudíž měly být aplikovány.

Také specifické oborové vědění představuje v posledku společenský fenomén (Östling, 2020, s. 120) pomyslně zavěšený mimo jiné do politických, finančních, institucionálních či komunikačních podmínek své doby, přičemž může být i výsledkem rozmanitých strategií

zaangažovaných aktérů, v našem případě Miloše Sováka. I věda je proto nakonec společenskou praxí umožňovanou, ale i limitovanou dosavadními odbornými znalostmi a zároveň momentálními zájmy a poměry – chce utvářet náš vztah ke světu včetně našeho jednání, současně však představuje ryze lidskou aktivitu zahrnující názory, motivy či (sebe)legitimizační strategie svých tvůrců (Lewontin & Levins, 2007, s. 90; podobně Secord, 2004, s. 658).

Prostřednictvím Sovákovy defektologické teorie jsme snad dostatečně upozornili na skutečnost, že v případě „příběhu“ o počátcích a prvním vývoji speciální pedagogiky je třeba uvažovat o komplikovaném procesu (okolností) utváření, reprodukce a oběhu pedagogického a defektologického vědění v pounorovém, respektive socialistickém Československu, kde si defektologie hledala a postupně vyjednávala, někdy zcela účelově, nesamozřejmou (institucionální) pozici a identitu, a to i přes svou politickou atraktivitu.

Seznam zdrojů

- BEČVÁŘ, Jindřich et al., 1998. *Dějiny Univerzity Karlovy. IV, 1918–1990*. Praha: Univerzita Karlova. ISBN 80-7184-539-6.
- BRENNER, Christiane, 2015. *Mezi Východem a Západem: České politické rozpravy 1945–1948*. Praha: Argo. ISBN 978-80-257-1399-0.
- ČERNÁ, Marie et al., 2015. *Česká psychopedie. Speciální pedagogika osob s mentálním postižením*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum. ISBN 978-80-246-3071-7.
- DOLEŽAL, Jaroslav & SEDLÁŘ, Richard (eds.), 1955. *Otokar Chlup. Sborník prací věnovaných 80. narozeninám*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- EDELSBERGER, Ludvík, ŠTEJGERLE, Ladislav & Alojz PAJDLHAUSER, 1964. *Speciální pedagogika defektologická: určeno pro dálkově stud. na pedagog. institutech*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. Učební texty vysokých škol.
- EDELSBERGER, Ludvík, 1967. Vývoj čs. speciální pedagogiky defektologické po roce 1945. *Pedagogika*. Roč. 16, č. 4, s. 420–436.
- EDELSBERGER, Ludvík, 1972. Osudy speciální pedagogiky na Pedagogické fakultě UK. In: *Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy 1946–1971. Sborník pedagogické fakulty Univerzity Karlovy*. Fond Pedagogická fakulta a její nástupci. Nепublikovaný strojopis. Archiv Univerzity Karlovy.

- FAPŠO, Marek & RANDÁK, Jan, 2021. Work as a Form of Emancipation: the Emergence of Czechoslovak Defectology. In: KOLÁŘOVÁ, Kateřina, WINKLER, Martina (eds.). *Re/imaginations of Disability in State Socialism: Visions, Promises, Frustrations*, Frankfurt – New York: Campus Verlag, s. 63–90. ISBN 978-35-93513-48-5.
- HÁLA, Bohuslav & SOVÁK, Miloš, 1941. *Hlas – řeč – sluch: Základní věci z anatomie, fyziologie a hygieny hlasového, mluvicího i sluchového ústrojí, z foniatrie, fonetiky, orthoepie, orthofonie atd.* V Praze: Česká grafická Unie.
- HENDRICH, Josef, 1946. *Úvod do obecné pedagogiky*. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví v Praze.
- CHARVÁT, Martin, 2018. *Foucault a Deleuze. O těle, experimentu a etice*. Praha: Togga. ISBN 978-80-87956-83-0.
- CHLUP, Otokar, 1948. *Pedagogika. Úvod do studia*. Praha Státní pedagogické nakladatelství.
- KETTNER, Josef, 1944. Sociální péče a pedopathologie. *Úchylná mládež: časopis pro výzkum a výchovu mládeže slabomyslné, hluchoněmé, slepé, mravně vadné a zmrzčelé*. Praha: Spolek pro péči o slabomyslné v RČS. Roč. 20, č. 1, s. 10–26.
- KOLÁŘOVÁ, Kateřina & WINKLER, Martina (eds.), 2021. *Re/imaginations of Disability in State Socialism: Visions, Promises, Frustrations*, Frankfurt – New York: Campus Verlag. ISBN 978-35-93513-48-5.
- LEWONTIN, Richard & LEVINS, Richard, 2007. *Biology under the Influence. Dialectical Essays on the Coevolution of Nature and Society*. New York: NYU Press. ISBN: 978-15-83671-57-3.
- MAREŠ, Jiří, 2007. Šedesátiletí pedagogických fakult: hledání svébytnosti. *Pedagogika*. Roč. 57, č. 4, s. 312–325. ISSN 0031-3815.
- NEJEDLÝ, Zdeněk, 1947. *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa*. Praha: Okresní výbor Komunistické strany Československa.
- OMBUDSMAN (Veřejný ochránce práv), 2020. *Jak mluvit a psát o lidech a s lidmi s postižením* [online]. Dostupné z: https://www.ochrance.cz/uploads-import/CRPD/Doporuceni/6-2020_doporuceni_media.pdf.
- ÖSTLING, Johan et al., 2018. *Circulation of Knowledge: Explorations in the History of Knowledge*. Lund: Nordic Academic Press. ISBN 978-91-88661-28-9.
- ÖSTLING, Johan, 2020. Circulation, Arenas, and the Quest for public Knowledge: Historiographical Currents and analytical Frameworks. *History and Theory*. Roč. 59, Special Issue: History of Knowledge, s. 111–126. ISSN 0018-2656.
- Pedologické rozhledy: časopis pro pedagogii, pedopathologii, sociální pedagogiku*, 1945. Praha: Spolek pro péči o slabomyslné v ČSR.

- POPELÁŘ, Bohumír, 1949a. *Pedagogická defektologie. Nápravná pedagogika: časopis pro pedagogické, zdravotní a sociální otázky mládeže vyžadující zvláštní péči.* Praha: Spolek pro péči o slabomyslné, roč. 25, č. 9-10, s. 214–216.
- POPELÁŘ, Bohumír, 1949b. *Úvod do pedagogické defektologie.* Část 1. Brno: Krajský pedagogický sbor.
- POPELÁŘ, Bohumír, 1949c. *Úvod do pedagogické defektologie.* Část 2. Brno: Krajský pedagogický sbor.
- POPELÁŘ, Bohumír, 1954. *Úvod do studia speciální pedagogiky.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství. Učební texty vysokých škol.
- POPELÁŘ, Bohumír, 1957a. *Anomálie mládeže s hlediska speciální pedagogiky.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- POPELÁŘ, Bohumír, 1957b. *Systém speciální pedagogiky.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství. Učební texty vysokých škol.
- Recenze, 1942. *Úchylná mládež: časopis pro výzkum a výchovu mládeže slabomyslné, hluchoněmé, slepé, mravně vadné a zmrzačené.* Praha: Spolek pro péči o slabomyslné v RČS. Roč. 18, č. 2, s. 97–98.
- SECORD, James A., 2004. Knowledge in Transit. *Isis.* Roč. 95, č. 4, s. 654–672. ISSN 0021-1753.
- Seznam přednášek na Masarykově universitě v Brně ve studijním roce 1949–50, 1949.* Brno: Masarykova universita.
- Seznam přednášek na Masarykově universitě v Brně ve studijním roce 1951–52, 1952.* Brno: Masarykova universita.
- Seznam přednášek na Pedagogické fakultě University Karlovy ve studijním roce 1949–50, 1949.* Praha: Universita Karlova.
- Sbírka zákonů republiky Československé, 1950.* Praha, částka 27.
- SCHMIDT, Victoria, 2015. *Child Welfare Discourses and Practices in the Czech Lands. The Segregation of Roma and Disabled Children during the Nineteenth and Twentieth Centuries.* Brno: Masaryk University. ISBN 978-80-210-7834-5.
- SCHMIDT, Victoria et al., 2019. *The Politics of Disability in Interwar and Socialist Czechoslovakia. Segregating in the Name of the Nation.* Amsterdam: Amsterdam University Press. ISBN 978-94-6372-001-4.
- SOVÁK, Miloš, 1940. O spolupráci lékaře a pedagoga při nápravě vadné výslovnosti. In: BEDNAŘÍK, Melichar, KETTNER, Josef & KOLÁŘ, Josef (eds.). *Péče o hluchoněmé v Čechách a na Moravě.* Praha: Spolek pro péči o hluchoněmé v Čechách a na Moravě, s. 58–161.

- SOVÁK, Miloš, 1943. Nárys povšechné organisace péče o vady výslovnosti u školní mládeže. *Úchylná mládež: časopis pro výzkum a výchovu mládeže slabomyslné, hluchoněmé, slepé, mravně vadné a zmrzačené*. Praha: Spolek pro péči o slabomyslné v RČS. Roč. 19, č. 2, s. 49–54.
- SOVÁK, Miloš, 1953a. Pojetí defektologie podle učení I. P. Pavlova. *Pedagogika*. Roč. 3, č. 4, s. 239–243.
- SOVÁK, Miloš, 1953b. O nové pojetí defektologie. In: *Mládež vyžadující zvláštní péče*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 5–15.
- SOVÁK, Miloš, 1954. *Defektologie obecná: [Určeno] pro posluchače [Vys. školy pedagog. v Praze]. 3. [část]*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. Učební texty vysokých škol.
- SOVÁK, Miloš, 1954. *Dopis Miloše Sováka z 8. června 1954*. Fond Nejedlý Zdeněk, korespondence osobní přijatá. Archiv Akademie věd ČR.
- SOVÁK, Miloš & EDELSBERGER, Ludvík, 1955. Význam díla prof. Chlupa v budování defektologie. In: DOLEŽAL, Jaroslav & SEDLÁŘ, Richard (eds.). *Otokar Chlup. Sborník prací věnovaných 80. narozeninám*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 189–193.
- SOVÁK, Miloš, 1958. Vědecké základy československé defektologie. In: *Celostátní defektologická konference 1957*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 49–50.
- ŠTAMPACH, František, 1944. Základní hlediska ve studiu pedopathologickém jako směrnice pro pedopathologickou revue. *Úchylná mládež: časopis pro výzkum a výchovu mládeže slabomyslné, hluchoněmé, slepé, mravně vadné a zmrzačené*. Praha: Spolek pro péči o slabomyslné v RČS. Roč. 20, č. 2, s. 53–56.
- ŠTAMPACH, František, 1945. *Problém reedukace*. Praha: Reis.
- ŠTAMPACH, František, 1947. *O štěstí národa. Sociální a zdravotní služba výchovná a školská v ČSR*. Praha: Knihkupectví a nakladatelství Jedličkova ústavu.
- TITZL, Boris, 2000. Tradice, kořeny a vznik české speciální pedagogiky. *Speciální pedagogika: časopis pro teorii a praxi speciální pedagogiky*. Roč. 10, č. 2, s. 92–102. ISSN 1211-2720.
- TOMÁŠEK, František, 1947. *Pedagogika. Úvod do pedagogické praxe*. Olomouc: Maticе Cyrilometodějská.
- Věstník ministerstva školství, věd a umění*, 1950. Praha: Státní nakladatelství, roč. 6, sešit 31. ISSN 1802-5072.
- Věstník ministerstva školství, věd a umění*, 1951. Praha: Státní nakladatelství, roč. 7, sešit 14. ISSN 1802-5072.
- Věstník ministerstva školství, věd a umění*, 1952. Praha: Státní nakladatelství, roč. 8, sešit 23. ISSN 1802-5072.

Věstník ministerstva školství, věd a umění, 1953. Praha: Státní nakladatelství, roč. 9, sešit 16. ISSN 1802-5072.

ZEMAN, Josef, 1931. Návrh na úpravu vzdělávání a zkoušek učitelstva škol speciálních. *Úchylná mládež: časopis pro výzkum a výchovu mládeže slabomyslné, hluchoněmé, slepé, mravně vadné a zmrzačené*. Praha: Spolek pro péči o slabomyslné v RČS. Roč. 7, č. 7, s. 162–192.

Změna názvu Ústavu pro pedopatologii. Ústav pedopatologie. Fond Pedagogická fakulta a její nástupci, inv. č. 94 – katedry. Archiv Univerzity Karlovy.